

Näkökulmia opettaja-oppilas-vuorovaikutussuhteen tarkasteluun

Opettajan ja oppilaan välistä opetukseen liittyvää vuorovaikutusta, sen rakentumista ja laatua opetustilanteessa sekä merkitystä oppimiselle on tarkasteltu kasvatustieteellisessä ja puheviestinnällisessä tutkimuksessa.

Suomalaisessa kasvatustieteellisessä tutkimuksessa se on usein jaettu didaktiseen- ja pedagogiseen tasoon (mm. Kansanen 2004, 70–75, 80–81; 1999; Hellström 2008, 39–40). Didaktisella tasolla tarkoitetaan opettajan opetussuunnitelman tavoitteista johtamaa opetuksen järjestämistä. Opettaja valitsee opetuksen muodot, joiden avulla opettaa, ohjaa tai käsittelee opetuksen tavoitteista johdettua sisältöä. Pedagoginen taso on opettaja-oppilas/oppilasryhmän välinen suhdetaso. Pedagogista suhdetta voi luonnehtia kolmella tavalla

- 1) Se on persoonallinen, spontaanisti syntyvä ja ainutkertainen suhde opettajan ja oppilaan välillä.
- 2) Se on opettajan näkökulmasta intentionaalista eli sisältää sekä oppilaan oppimista että persoonaa kehittävän pyrkimyksen.
- 3) Se on tilannesidonnainen eli opettaja pyrkii tulkitsemaan ja ymmärtämään oppilaan/oppilasryhmän sen hetkistä tilannetta. (Hellström 2008, 174–175)

Opetuksen vuorovaikutteista luonnetta painottavassa *Teaching Through Interactions – TTI* (vuorovaikutuksen avulla oppimisen) mallissa (Hamre ym. 2013) ryhmätasoisien opetus-oppimistapahtumaan vaikuttavien tekijöiden laatu on jaettu kolmelle osa-alueelle: tunnetuki, toiminnan organisointi ja ohjauksellinen tuki.

Tunnetuella (*emotional support*) tarkoitetaan opettajan ja oppilaiden vuorovaikutussuhteen lämpimyyttä, ryhmän myönteistä ilmapiiriä, oppilaiden keskinäisiä hyviä suhteita ja opettajan sensitiivisyyttä.

Toiminnan organisointi (*classroom organization*) sisältää ryhmän toimintojen tehokkuuden, monipuolisuuden ja tavoitteellisuuden sekä oppilaiden motivaation tukemisen.

Ohjauksellinen tuen (*instructional support*) osa-alueella käsitetään ohjauksen ja opetuksen laatua, kuten ymmärtämisen, analyyttisyyden, kriittisyyden ja ongelmanratkaisun tukemista sekä käsitteiden oppimista, palautetta ja dialogisuutta. Vanhempien oppilaiden ohjauksellisen tuen alueella tarkastellaan myös heidän aktiivisuuttaan ja kiinnittymistään (*engagement*) oppimistilanteisiin. (Lerkanen & Pakarinen 2018, 184–185.)

TTI -malliin pohjautuvat vuorovaikutuksen havainnointitutkimukset ovat osoittaneet, että opetusryhmän ilmapiiri, laadukas ohjauksellinen tuki sekä toiminnan selkeä organisointi ovat yhteydessä hyviin oppimistuloksiin. Laadukkaan opettaja-oppilasvuorovaikutuksen, jota heijastelevat myönteinen ilmapiiri, opetuksen selkeä rakenne sekä oppimisen tuki, on todettu edistävän myös oppilaiden vahvempaa sitoutumista koulutyöhön, parempia itsesäätelytaitoja ja tehtäväsuuntautunutta käyttäytymistä ryhmässä.

Puheviestinnässä opettaja-oppilasvuorovaikutusta on tarkasteltu a) retorisesta ja b) relationaalisesta näkökulmasta.

- a) Retorisessä näkemyksessä opettajan opetusviestintä perustuu pyrkimykseen vaikuttaa oppilaisiin eli tavoitteena on aikaansaada oppimista, ymmärtämistä tai toimintaa. Näkökulma perustuu perinteiseen jakoon, jossa opettaja on viestin lähettäjä (opettaa) ja oppilas viestin vastaanottaja (opiskelee ja oppii). Tarkastelun keskiössä ovat ne keinot, joilla opettaja pyrkii tehostamaan viestintäänsä oppimisen parantamiseksi.
- b) Relationaalinen näkökulma painottaa vuorovaikutuksen keskeistä roolia, sillä sen mukaan opettaja ja oppilas viestivät yhdessä luodakseen keskinäisen suhteen ja ylläpitääkseen sitä. Relationaalisessa tarkastelussa viestinnällä on sekä sisältö- että suhdeulottuvuus. Sisältöulottuvuudella tarkoitetaan kaikkea sitä, mitä vuorovaikutusosapuolet sanovat toisilleen. Suhde ulottuvuus antaa vihjeitä siitä, miten viestin sisältö tulisi tulkita (asiallinen, ystävällinen, sarkastinen, ivaileva jne.) Suhdemerkitykset välittyvät erityisesti nonverbaalisessa viestinnässä. Opetusviestinnässä tulisi huomioida myös tunteiden osoittaminen.

Relationaalinen näkökulma tukee nykyistä opetus-oppimisenäkemyksiä, jossa oppilaan rooli passiivisena viestien vastaanottajana kyseenalaistetaan. Hyvän vuorovaikutussuhteen syntyminen edellyttää opettajalta sitä, että hän kiinnittää opetuksessaan huomiota sekä sisällön selkeään viestimiseen, että oppilaan tunteiden huomioimiseen. Selkeä viestintä (opetuksen jäsentäminen) vähentää oppilaan epävarmuutta ja tunteiden (oppilaan näkökulman) huomioiminen lisää oppimismotivaatiota. Luottamuksen avulla luodaan turvallinen oppimisympäristö, jossa oppilas uskaltaa esimerkiksi kysyä asioita, joista hän on epävarma. Hyvä oppilaan ja opettajan välinen vuorovaikutussuhde edistää oppimista, sosiaalista hyvinvointia ja positiivista oppimisilmapiiriä. Positiivinen ilmapiiri määrittellään opettajan ja oppilaiden välillä sekä oppilaiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa ilmeneväksi emotionaaliseksi yhteydeksi, kunnioitukseksi ja iloksi.

Vaikka opettaja–oppilas vuorovaikutussuhteessa on samoja piirteitä kuin missä tahansa interpersoonallisessa suhteessa, kuten esimerkiksi ystävyysuhteessa, on keskeisenä erona tasavertaisuuden puuttuminen. Opettajan ja oppilaan välinen vuorovaikutussuhde on ammatillinen eli tehtäväkeskeinen. Tehtäväkeskeisyys ja erilaiset suhteeseen liittyvät oikeudet ja velvollisuudet tekevät vuorovaikutussuhteesta lähtökohdiltaan asymmetrisen ja jännitteisen. Opettaja on aina auktoriteettiasemassa suhteessa oppilaaseen. Suhde on myös ajallisesti rajoittunut. Opettajan ja oppilaan roolit eivät kuitenkaan ole valmiiksi annettuja vaan ne ovat vuorovaikutuksessa syntyviä, ylläpidettäviä ja muuttuvia. Oppiminen ja opettaminen kietoutuvat opetustilanteessa osallistujien vuorovaikutussuhteisiin, minkä vuoksi vuorovaikutussuhde on olennainen tekijä oppimisessa ja opettamisessa (Toivanen 2016; Harjunen 2002).

Opettaja–oppilasvuorovaikutuksen keskeisimmät jännitteet ovat Gerlanderin ja Kostiaisen (2005) mukaan:

1. riippuvaisuuden ja autonomisuuden välinen jännite
2. asiakeskeisyyden ja henkilökohtaisuuden välinen jännite
3. arvioimisen ja hyväksymisen välinen jännite
4. ilmaisemisen ja suojaamisen välinen jännite

Riippuvaisuuden ja autonomisuuden välinen jännite kuvastaa, miten oppilas toisaalta tarvitsee opettajan tukea ja ohjeistusta, mutta toisaalta hänen tulisi pystyä toimimaan myös itsenäisesti. Keskeinen kysymys opettajan näkökulmasta on, miten tukea oppilaan riippumattomuutta ja

kehittymistä itseohjautuvaksi, kun toisaalta pitäisi tukea ja ohjata riittävästi. On kyse siitä, missä määrin opettajana antaa opetuksessaan tilaa oppilaille. Kuinka antaa oppilaille enemmän mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa opetukseen? Missä asioissa tai millä tavoin ottaa oppilaita mukaan oppimistavoitteita, opetusmenetelmiä tai tehtäviä koskevaan päätöksen tekoon? Opettajan ja oppilaan/oppilasryhmän välillä voidaan esimerkiksi käydä keskustelua siitä, missä määrin opettajan tehtävänä on avata opiskeltavaa asiaa, tietää tai antaa oikeita vastauksia ja missä määrin vastuu oppimisesta tai esim. ryhmätyön tuloksista on oppilailla itsellään.

Asiakeskeisyyden ja henkilökohtaisuuden välisellä jännitteellä viitataan tasapainotteluun opettaja-oppilassuhteen henkilökohtaisuuden ja ammatillisuuden välillä. Opettajan työssä käytettävissä oleva aika ja muut resurssit ohjaavat sitä, että hän joutuu työssään aina tasapainoilemaan asiakeskeisyyden ja henkilökohtaisuuden ulottuvuuden kanssa. Missä määrin opettaja voi välittää oppilaistaan? Miten paljon välittäminen on itsessään tavoite tai missä määrin se on keino saavuttaa opetuksellisia tavoitteita? Tämä jännite on keskeinen erityisesti pidemmissä, lukukauden, lukuvuoden tai useamman lukuvuoden kestävässä opintojaksoissa, joissa opettaja tapaa oppilaita toistuvasti ja oppii tuntemaan heitä henkilökohtaisesti. Ongelman voi muodostaa se, että oppilaiden ja opettajan odotukset ja tulkinnat suhteen henkilökohtaisuuden tasosta ovat erilaiset. Opettaja joutuu miettimään; missä määrin puhutaan muustakin kuin opiskeltavasta asiasta, miten paljon häneltä odotetaan emotionaalisen välittämisen osoittamista, missä määrin hän voi ottaa vastuuta yksittäisen oppilaan menestymisestä tai missä määrin hän voi huomioida yksittäisten oppilaiden näkökulmia?

Tähän jännitteeseen liittyy myös opettajan pedagogisen auktoriteetin käsite, joka sisältää sekä välittävän että kontrolloivan auktoriteetin. Opettajan tulee olla tarpeeksi kontrolloiva (esim. työskentelyilmapiirin/työrauhan tukeminen) ja kontrolloitu (esim. tarkoituksen mukainen tunteiden osoittaminen -ilo, pettymys) tukeakseen ryhmän työskentelyä ja oppimista. Pedagoginen auktoriteetti on suhde ilmiö, jonka perusta ei ole opettajan henkilökohtaisissa ominaisuuksissa vaan se luodaan opettajan ja oppilaan/oppilasryhmän välisessä vuorovaikutussuhteessa.

Arvioimisen ja hyväksymisen välinen jännite on opettaja-oppilas vuorovaikutussuhteen vaativimpia tehtäviä. Se esiintyy tilanteissa, joissa opettajan tulisi pystyä arvioimaan tilannetta, oppimisprosessia tai oppilaan suoritusta objektiivisesti, mutta samalla oppilaan itsetuntoa tukien. Miten viestiä samanaikaisesti oppilaan hyväksymistä ihmisenä, mutta toisaalta pitää

samanaikaisesti mielessä velvollisuus huolehtia opetuksen laadusta ja arvioinnin oikeudenmukaisuudesta? Edellä mainittu edellyttää opettajalta kykyä olla samanaikaisesti sekä suhteessa että sen ulkopuolella. Vaikka opettaja pyrkii luomaan henkilökohtaisen suhteen oppilaaseen, hän arvioidessaan oppilaan työskentelyä ja suoritusta, asettuu suhteen ulkopuolelle kyetäkseen arvioimaan oppilaan tilannetta, työskentelyä tai suoritusta. Opettajan oppilaan työskentelyä koskevat kommentit, keskustelu tai arviointi ei koskaan rajoitu pelkästään oppilaan oppimiseen vaan se määrittää ja rakentaa heidän välistä suhdetta. Palautteen tulee olla hienotunteista ja luottamusta rakentavaa, jotta oppilas voi luottaa sen rehellisyyteen ja samalla kokea itsensä hyväksytyksi.

Ilmaisemisen ja suojaamisen välinen jännite kuvastaa sitä, miten opettajan on pystyttävä kussakin tilanteessa arvioimaan, mitä sanoa tai kertoa ja mitä jättää sanomatta tai kertomatta. Jännitepari liittyy sekä opettajan ja oppilaan yksityisyyden säilymiseen ja säätelyyn sekä oppimiseen. Opettajalla ja oppilaalla on oikeus päättää, mitä ja milloin hän kertoo itseään koskevista asioista. Paljastamiseen liittyy aina riski oman haavoittuvuuden paljastumisesta sekä arvostelulle alttiiksi asettumisesta. Opettaja voi joutua miettimään, mitä hän tekee kuulemallaan hyvin henkilökohtaisella tiedolla (esim. oppilaan mielenterveysongelmista) ja miten se vaikuttaa heidän opettaja-oppilas vuorovaikutussuhteeseen? Miten hän voi rajata ja tehdä selväksi oppilaalle sen, millaista tietoa hän erilaisissa vuorovaikutustilanteissa odottaa (esim. henkilökohtainen HOPS-keskustelu; luokkatilanne) tai millainen tieto ei hänen mielestään kuulu siihen?

Opettajana tulisi pyrkiä välttämään tilanteita, joissa jonkin asian kertominen loukkaa yksittäistä oppilasta tai koko oppilasryhmää. Sama koskee myös oppilaita. Opettajan tulisi luoda selvät pelisäännöt sille, mitä ja miten oppilaat esim. luokkatilanteessa, voivat sanoa ja millaista viestimistä on syytä välttää. Rajojen asettaminen edellyttää myös asioihin puuttumista, jos pelisääntöjä rikotaan.

Opetus- ja palautetilanteissa on syytä pohtia, mitä asioita kussakin oppimisprosessin vaiheissa on syytä nostaa esiin. Liian monien asioiden esiin nostaminen voi lannistaa opiskelumotivaatiota ja haavoittaa itsetuntoa. Palautteen antaminen ja vastaanottaminen edellyttää sekä opettajalta että oppilaalta sensitiivisyyttä ja eettisyyttä. Erityisesti tulee välttää yksittäisen oppilaan oppimisprosessin tai -suoritusten arvostelua tai niihin liittyvistä asioista keskustelua muiden oppilaiden kuullen.

Opettajan ja oppilaan/oppilasryhmän välinen suhde rakentuu vuorovaikutuksessa. Vaikka suhde on luonteeltaan epäsymmetrinen ja jännitteinen, eivät roolit ole valmiiksi annettuja tai pysyviä vaan ne kehittyvät ja muuttuvat vuorovaikutuksessa. Erilaisten suhteessa esiintyvien jännitteiden ja ilmiöiden vuoksi opetukselliseen vuorovaikutukseen osallistuminen ja toisten erilaisuuden kohtaaminen on viestinnällisesti vaativaa, mutta onnistuessaan erityisen palkitsevaa ja antoisaa.

Pohtimistehtävä:

Tekstissä esiteltiin:

a) Malleja opettaja- oppilas vuorovaikutussuhteen tarkasteluun.

Minkä opetuksen osa-alueen (tunnetuki, opetuksen organisointi tai ohjauksellinen tuki) koet henkilökohtaiseksi vahvuusalueeksesi? Miksi?

b) Opettaja-oppilas suhteeseen liittyy neljää jänniteparia.

Minkä niistä koet henkilökohtaiseksi vahvuusalueeksi? Miksi?

Minkä niistä koet olevan sinulle työssäsi haasteellisimman? Miksi?

LÄHTEET:

Gerlander M. & Kostiainen E. (2005) Jännittyneisyys opettajan ja oppilaan vuorovaikutussuhteessa. Prologi, Puheviestinnän vuosikirja 2005. Puheviestinnän seura.

Hamre, B. K., Pianta, R. C., Downer, J. T., DeCoster, J., Mashburn, A. J., Jones, S. M., Brown, J. L., Cappella, E., Atkins, M., Rivers, S. E., Brackett, M. A. & Hamagami, A. 2013. Teaching through interactions: Testing a developmental framework of teacher effectiveness in over 4000 classrooms. *The Elementary School Journal* 113 (4), 461–487.

Harjunen E. (2002) Miten opettaja rakentaa pedagogisen auktoriteetin? Otteita opettajan arjesta. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 10.

Hellström M. (2008) Sata sanaa opetuksesta. PS-kustannus, Juva.

Kansanen P. (1999) Teaching as teaching-studying-learning interaction. *Scandinavian Journal of Educational Research* 43(1), 81 – 89.

Kansanen, P. (2004). Opetuksen käsitemaailma. Juva: WS Bookwell Oy.

Lerikkanen M-K & Pakarinen E. (2018) Opettajan merkitys oppimismotivaatiolle. Teoksessa Salmela-Aro K. (toim.), *Motivaatio ja oppiminen* (pp. 181-196). Jyväskylä, Finland: PS-kustannus.

Toivanen T. (2015) Teatterilähtöiset menetelmät vuorovaikutusosaamisen kehittämisessä. *Taiteen menetelmät kehittämisessä ja tutkimuksessa: Esiselvitys*. Porokuru, V. & Huntus, A. (toim.). Helsinki: Eduskunta, s. 22-29 (Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu; nro 4/2016).